

Motion till riksdagen 2008/09:A318

av Finn Bengtsson m.fl. (m)

Jantelagen och diskriminering

Förslag till riksdagsbeslut

1. Riksdagen tillkännager för regeringen som sin mening vad som anförs i motionen om en översyn av den nya diskrimineringslagen (2008:567) för att också inkludera förbud mot negativa effekter av tillämpning av den s.k. jantelagen i diskriminerande syfte.
2. Riksdagen tillkännager för regeringen som sin mening vad som anförs i motionen om att Delegationen för mänskliga rättigheter i Sverige (dir. 2006:27) i sitt uppdrag omedelbart bör få tilläggsdirektiv att se hur negativa effekter av jantelagen aktivt kan motverkas.

Bakgrund

Diskriminering kommer från ordet diskrimination (eng. discrimination, från lat. discriminare) som betyder ”avskilja”, där det sedan kommit att glida mot betydelsen ”särskilja” och sedan fortsatt mot ”göra åtskillnad”, ”behandla olika med inriktning mot sämre”, till att kombineras med betydelsen ”skilje-linje” eller ”särskiljande” (som återfinns i lat. discrimen), och då hänsyftande på ”särskillnad” utövad i synnerhet i politiskt syfte.

Sverige har traditionellt varit tidigt ute internationellt sett med lagstiftning för att motverka olika typer av diskriminering. Kring detta finns en bred parlamentarisk samsyn i allmänhet i vårt land, och detta är vi stolta över. Gällande lagrum för detta är dock spridda på ett antal olika lagar av olika ålder, vilket visar att medvetenheten om vem och vilka som kan bli föremål ständigt utvidgas på samma sätt som skyddet om våra mänskliga rättigheter hela tiden är i behov av politikernas revidering. Så har också gjorts under innevarande mandatperiod, och efter proposition från regeringen har riksdagen fattat beslut om en mer sammanhållen diskrimineringslagstiftning som träder i kraft den 1 januari 2009. Men även den nya lagen kan kräva reforme-

Fel! Okänt namn på

ring med tillägget skydd mot diskriminering, vilket är syftet med denna motion att klargöra.

Gällande lagstiftning mot diskriminering

I 1 kap. 2 § regeringsformen (RF) anges att den offentliga makten ska utövas med respekt för alla människors lika värde, och principen om alla människors lika värde uttrycks också i 1 kap. 9 § RF. I 2 kap. 15, 16, 22 och 23 §§ RF finns allmänna bestämmelser som, med vissa undantag, förbjuder att lagar och föreskrifter utfärdas som innebär att någon medborgare missgynnas på grund av kön, ras, hudfärg eller etniskt ursprung. Vidare anges i 11 kap. 9 § andra stycket RF att det vid tillsättning av statlig tjänst endast ska fästas avseende vid sakliga grunder, såsom förtjänst och skicklighet. Den nu gällande regleringen mot diskriminering återfinns i ett antal lagar som tar sikte på olika diskrimineringsgrunder och på diskriminering i olika delar av samhällslivet.

Förutom dessa lagar förekommer bestämmelser som syftar till att motverka diskriminering också i exempelvis lagen (1982:80) om anställningsskydd, arbetsmiljölagen (1977:1160) och brottsbalken. Även i Arbetsmiljöverkets föreskrifter och som en del av vissa kollektivavtal finns antidiskrimineringsbestämmelser. Slutligen kan nämnas att ett antal EG-direktiv med syfte att förbjuda och motverka olika typer av diskriminering gäller i Sverige genom att direktivens bestämmelser införlivats i svensk lagstiftning.

I slutbetänkandet från den senaste i raden av dessa utredningar, SOU 2006:22 *En sammanhållen diskrimineringslagstiftning*, föreslog den parlamentariskt sammansatta Diskrimineringskommittén (direktiv 2002:11) bl.a. att en ny, sammanhållen lag om förbud och andra åtgärder mot diskriminering införs. Lagen ska ha till ändamål att motverka diskriminering och på andra sätt främja lika rättigheter och möjligheter oavsett kön, könsidentitet, etnisk tillhörighet, religion eller annan trosuppfattning, funktionshinder, sexuell läggning eller ålder.

Två helt nya diskrimineringsgrunder – könsidentitet och ålder – föreslogs införas genom den nya lagen. För de flesta diskrimineringsgrunder föreslogs lagen gälla i arbetslivet, utbildning, arbetsmarknadspolitisk verksamhet, start eller bedrivande av näringsverksamhet, yrkesutövning, medlemskap m.m. i arbetstagar-, arbetsgivar- och yrkesorganisationer, varor, tjänster och bostäder, allmän sammankomst och offentlig tillställning, socialtjänsten m.m., socialförsäkringssystemet, arbetslöshetsförsäkringen, hälso- och sjukvården, statligt studiestöd, värn- och civilplikt och i fråga om offentlig anställning och offentligt uppdrag. Detta innebär, i varierande grad, en utvidgning av diskrimineringsförbudet till nya områden i samhällslivet för både tidigare reglerade och nya diskrimineringsgrunder. Förbud mot annan kränkande behandling än diskriminering i skolan regleras i ett nytt 14 a kap. i skollagen (1985:1100). Kommittén föreslog också att de nuvarande fyra ombudsmännen mot diskriminering – JämO, DO, HO och HomO – slås samman till en ny myndighet, Ombudsmannen mot diskriminering. Den nya ombudsmannen ska utöva

tillsyn över diskriminering som har samband med alla diskrimineringsgrunder som täcks av lagen.

Arbetsmarknadsutskottet (2006/07:AU11) har tidigt i denna mandatperiod samtyckt till Diskrimineringskommitténs inriktning och framhållit att diskriminering är ett brott mot grundläggande mänskliga rättigheter och principen om alla människors lika värde. Diskriminering inskränker människors lika möjligheter att forma sina egna liv. Den styrs av mekanismer som är likartade oavsett grunden för diskrimineringen, och den kränkning som en diskriminerad människa känner får förmodas vara likartad oavsett diskrimineringsgrund. Utskottet menade att Diskrimineringskommitténs förslag om en sammanhållen diskrimineringslagstiftning och en samlad ombudsmannafunktion speglar ett sådant förhållningssätt.

Efter att regeringen huvudsakligen gått på Diskrimineringskommitténs förslag i sin proposition Ett starkare skydd mot diskriminering (2007/08:95), och som överlämnades till riksdagen den 6 mars 2008, beslöt arbetsmarknadsutskottet i sitt betänkande med samma namn (2007/08:AU7) att gå på regeringens linje. Riksdagen antog därefter en ny diskrimineringslag den 5 juni 2008 som ersätter jämställdhetslagen och sex andra lagar. I den nya lagen finns två nya diskrimineringsgrunder: ålder och könsöverskridande identitet eller uttryck. Förbudet att diskriminera ska gälla på tio olika samhällsområden. Nya områden är bl.a. offentlig anställning, värnplikt och civilplikt. Alla diskrimineringsgrunder gäller inte på alla samhällsområden. Främst gäller det diskriminering på grund av ålder som ska vara förbjuden i arbetslivet i vid mening och inom utbildningsverksamhet. Den som har diskriminerats ska kunna få diskrimineringsersättning. Ersättningen ska både vara en ersättning för kränkningen och avskräcka från diskriminering. En ny myndighet, Diskrimineringsombudsmannen, ska kontrollera att lagen följs. Samtidigt avvecklas de nuvarande ombudsmännen Jämställdhetsombudsmannen, Ombudsmannen mot etnisk diskriminering, Handikappombudsmannen och Ombudsmannen mot diskriminering på grund av sexuell läggning. Diskrimineringsombudsmannen ska ha rätt att i domstol föra talan för en enskild person som anser sig ha blivit diskriminerad. Genom en ny regel får vissa intresseorganisationer också en sådan möjlighet. Den nya lagen börjar gälla den 1 januari 2009.

Ytterligare pågående politiskt arbete mot diskriminering

Vid sidan av detta arbete av Diskrimineringskommittén, regering och riksdag som lett fram till en ny lag till skydd mot diskriminering har EU under år 2007 arbetat med ett initiativ "Europeiska året för lika möjligheter för alla", EY07, som syftar till att motverka diskriminering och främja människors rätt till likabehandling. I kampanjen ingår de diskrimineringsgrunder som anges i EG-fördraget: kön, ras, etniskt ursprung, religion eller övertygelse, funktionshinder, ålder och sexuell läggning.

Fel! Okänt namn på

EU har då angivit fyra huvudsakliga mål för satsningen: 1) *Rättigheter*: öka medvetenheten om rätten till jämlikhet och icke-diskriminering och om problemet med diskriminering på ett antal olika grunder. 2) *Representation*: stimulera till debatt om olika sätt att öka delaktigheten i samhället för grupper som utsätts för diskriminering och bidra till en jämn fördelning mellan kvinnor och män. 3) *Erkännande*: underlätta och välkomna mångfalden och jämlikheten genom att lyfta fram det positiva bidrag som människor oavsett kön, ras eller etnisk ursprung, religion eller övertygelse, funktionshinder, ålder eller sexuell läggning kan ge samhället som helhet. 4) *Respekt*: främja ett samhälle präglad av större sammanhållning genom att eliminera klichéer, fördomar och våld, främja goda relationer mellan alla grupper i samhället.

Delegationen för mänskliga rättigheter i Sverige utsågs sedan till samordnare av Europeiska året 2007 på nationell nivå och har i samarbete med olika aktörer från det civila samhället och det offentliga utarbetat en nationell strategi. Med EU:s fyra identifierade mål som grund kommer det att skapas mötesplatser för dialog, erfarenhetsutbyte och nytänkande i frågor om diskriminering och jämlikhet i Sverige. Evenemang på temat ägde rum i Jönköping och Sundsvall under parollen "Rättigheter för alla". Europeiska året 2007 inleddes den 7 mars med en lansering i Göteborg.

Den förra regeringen överlämnade i mars 2006 skrivelsen *En nationell handlingsplan för de mänskliga rättigheterna 2006–2009* (skr. 2005/06:95) till riksdagen som behandlade den samma riksmöte (2005/06:KU17, rskr. 2005/06:246). Skrivelsen innehåller dels en kartläggning av situationen för de mänskliga rättigheterna i Sverige år 2005, dels handlingsplanen och de överväganden som ligger bakom förslagen i den. Fokus i handlingsplanen ligger på skydd mot diskriminering. Andra frågor som tas upp är bl.a. funktionshindrades rättigheter, barnets rättigheter, nationella minoriteter och urfolket samerna, mäns våld mot kvinnor inklusive frågor om hedersrelaterat våld och människohandel, rätten till arbete, bostad, hälsa och utbildning, rättsstatliga frågor och asyl- och migrationsfrågor. Vidare aviseras en rad åtgärder som syftar till att öka kunskapen och informationen om mänskliga rättigheter. Slutligen behandlas frågor om organisationen av arbetet för de mänskliga rättigheterna, om metoder och om uppföljning och utvärdering av handlingsplanen.

Samtidigt som handlingsplanen lades fram inrättade regeringen *Delegationen för mänskliga rättigheter i Sverige* (direktiv 2006:27) för att med utgångspunkt i handlingsplanen stödja det långsiktiga arbetet med att säkerställa full respekt för de mänskliga rättigheterna i Sverige. Inom ramen för sitt uppdrag ska delegationen 1) stödja statliga myndigheter, kommuner och landsting i arbetet med att säkerställa full respekt för de mänskliga rättigheterna i verksamheten, 2) utarbeta och genomföra strategier för ökad information och kunskap om mänskliga rättigheter hos olika målgrupper i samhället, 3) stimulera det offentliga samtalet om mänskliga rättigheter, och 4) lämna förslag om hur stödet till arbetet för full respekt för de mänskliga rättigheterna i Sverige kan erbjudas efter det att delegationen avslutat sitt uppdrag.

Delegationen består av en ordförande och tio ledamöter med olika typer av kompetens inom området mänskliga rättigheter. Delegationens uppdrag ska slutredovisas till regeringen senast den 31 mars 2010.

Jantelagen

Jantelagen (från norska/danska: janteloven) är inte en lag i juridisk mening utan ett koncept formulerat av författaren Aksel Sandemose i boken En flykting korsar sitt spår (1933). Emellertid kan lagar som har politisk bäring vara såväl strikt juridiska som naturvetenskapliga eller sociala. I den senare aspekten är jantelagen intressant att analysera ur ett högst relevant politiskt diskrimineringsperspektiv.

Aksel Sandemose växte upp i danska Nykøbing, en stad han i boken kallade Jante, därav namnet jantelagen. Jante är en plats i din egen omgivning och i en förlängning, du själv. Innebörden av ”lagen” är i stora drag att stoppa all sorts initiativrikedom eller idéer från någon i sin omgivning. Har man ingen förmåga att skapa något nytt själv, ska inte heller någon annan kunna göra det. ”Du skall inte tro att du är något” är det förhärskande mottot för anhängare av jantelagen. Jantelagen formulerar alltså i ord den oskrivna lag, som säger att man inte får sticka upp och tro att man är bättre än andra på något sätt.

Även om det var en dansk/norsk författare som skrev om Jante, kopplas jantelagen ofta till kulturen på många platser i Skandinavien, särskilt tidigare då de flesta bodde på landsbygden och i mindre städer och kontakten med omvärlden var mindre, vilket gav mindre utrymme till förändringar. Dock finns motsvarande fenomen på många andra platser i världen, bl.a. på vissa håll i England, Japan, Australien och Kanada. Jantelagen formulerar på svenska tio huvudpunkter:

1. Du skall inte tro att du är något.
 2. Du skall inte tro att du är lika god som *vi*.
 3. Du skall inte tro att du är klokare än *vi*.
 4. Du skall inte inbilla dig att du är bättre än *vi*.
 5. Du skall inte tro att du vet mer än *vi*.
 6. Du skall inte tro att du är förmer än *vi*.
 7. Du skall inte tro att *du* duger till något.
 8. Du skall inte skratta åt *oss*.
 9. Du skall inte tro att någon bryr sig om *dig*.
 10. Du skall inte tro att du kan lära *oss* något.
- (Senare kommer i boken tillägget: Tror du inte att jag vet något om dig?)

Den mentalitet som jantelagen beskriver är både djupt kränkande och diskriminerande för den person som utsätts. Därtill är den inställning som en som tillämpar jantelagen direkt kontraproduktiv både för mest gynnsam utveckling för den enskilde som drabbas och för samhällets önskade utveckling i stort. Bruksmentalitet eller bruksanda är en term för de normer och värderingar som

Fel! Okänt namn på

traditionellt uppstått i många brukssamhällen i Sverige under äldre tider, men där ibland vissa drag av denna mentalitet ännu lever kvar och har tydliga likheter med jantelagen. Även i samhällen som kännetecknas av att vara styrda av totalitära regimer uppstår lätt attityder för befolkningen som bygger på jantelagens koncept, med undantag för den lilla maktelit som erövrat makten där snarast motsatsen råder. Många bruk i Sverige var förr tiden strikt hierarkiska samhällen med liten kontakt med omvärlden. De anställda garanterades en viss social trygghet baserad på brukspatronens patriarkaliska omvårdnad. Personalen och deras familjer fick tillgång till bostäder, handelsbod, skola, läkare och sjukvård. Bruksledningen hade alltså inflytande över de anställdas hela livssituation. Detta kunde leda till förväntningar på förmåner och en allmän passivitet från medarbetarnas sida. Till denna bruksmentalitet brukar också räknas en stark konformism, stor social kontroll, skarpa gränsdragningar mellan olika grupper, t.ex. mellan arbetare och tjänstemän eller mans- och kvinnoroller, lågt intresse för utbildning samt svag entreprenörsanda. I beteendevetenskapliga sammanhang talar man ibland om en term som kallas ”inlärld hjälplöshet”. I vidare bemärkelse används termen om miljöer där människors naturliga initiativkraft har försvagats på grund av t.ex. patriarkaliskt eller auktoritärt styre, t.ex. i svenska bruksmiljöer och i totalitära samhällen. En vanlig form av inlärld hjälplöshet är när en person söker många jobb men inte får något. Då till slut ger personen upp och känner en hopplöshet av att söka jobb, och tankar som ”Det går ändå inte” är det enda som kommer upp vilket gör att man ger upp innan man försökt. Termen är alltså i grunden negativ och sätts ibland i motsatsställning till ”Gnosjöanda”, en anda som därmed också kan ses som motsatsen till jantelagen, i korthet: kan hon/han så kan väl jag!

Gnosjöanda och en ”anti-jantelag”

Gnosjöandan är namnet på den kultur som gjort Gnosjöregionen till ett framgångsrikt småföretagarområde. Historiskt är denna anda förknippad med Finnveden som helhet. I vidare bemärkelse används uttrycket om regioner kännetecknade av driftighet, småföretagande och informella nätverk, och ses då som motsats till områden färgade av bruksmentalitet. Dagens Gnosjöanda har sitt ursprung i en vidareutveckling från 1600-talets manufaktur. Stationssamhället Gnosjö bestod fortsatt på 1800-talet bara av en handfull hushåll, men regionen kunde ändå vid Stockholmsmässan år 1897 presenteras som ett kollektiv. På 1930-talet fanns det ett 30-tal företag i Gnosjö, och ungefär lika många i den kringliggande bygden. Under efterkrigstiden utvecklades bygden fort och vid mitten av 1970-talet fanns omkring 300 industriföretag i kommunen. Idag har Gnosjöregionen vuxit till att utöver Gnosjö även innefatta kommunerna Gislaved, Värnamo och Vaggeryd. Tillsammans kallas området GGVV- eller Gnosjöregionen. Sammanlagt finns nu omkring 85 000 invånare och 1 500 industriföretag i regionen. Regionen har historiskt alltid

haft rika sociala nätverk och namnet Gnosjöandan är sedan 1997 ett av Gnosjö kommun registrerat varumärke.

Det måste ligga i politikens intresse att Sverige präglas mer av den mentalitet som Gnosjöandan innebär och därmed av ett minimum av tilläpplad jantelag. Ett sätt att uppnå detta är att predika en ”anti-jantelag” som då uttrycker: ” Du ska tro att du är enastående. Du är värd långt mer än du tror. Du kan lära dig det du vill och behöver. Du är bättre än många andra. Du vet mycket mer än många andra. Du har mycket att vara stolt över. Du duger bra som du är. Du ska inte be om ursäkt för dig själv. Du har någon som bryr sig om dig. Du har kunskaper att lära ut. Du levererar. Du gör någonting av dina idéer. Du har kul. Kort sagt: tillämpningen av en anti-jantelag ger människorna den bekräftelse som alla och envar mår bra av att höra.

Förslag

Men de politiska verktyg som vi tror trots allt måste tillgripas för att påskynda och åstadkomma en mentalitetsförskjutning från jantelag till dess motsats är en översyn i den diskrimineringslag (2008:567) som riksdagen nyligen antagit och som träder i kraft den 1 januari 2009 med inriktning på jantelagens tydligt diskriminerande uttryck.

Diskrimineringslagens 1 § beskriver dess ändamål: ” att motverka diskriminering och på andra sätt främja lika rättigheter och möjligheter oavsett kön, könsöverskridande identitet eller uttryck, etnisk tillhörighet, religion eller annan trosuppfattning, funktionshinder, sexuell läggning eller ålder”. Vi föreslår att man i en sådan översyn undersöker möjligheterna av att förtydliga att det negativa innehållet i jantelagen med stöd i diskrimineringslagen uttryckligen ska kunna motverkas så att människor inte i ord eller handling av annan människa styrs bort från att försöka förverkliga sina önskemål och drömmar när dessa har en för individen och samhället positiv utvecklingsinriktning.

Vi föreslår vidare att en sådan översyn även undersöker möjligheterna till att i lagens 1 kap. 2 § förtydliga och definiera den diskriminerande mentalitet som finns i jantelagen och som nu bör få också lagstöd för att kunna motverkas.

Därmed blir det vid översynen också aktuellt att i lagens 2 kap. 2 § ta ställning till förbud mot diskriminering enligt jantelagen och förslag till lämpliga repressalieåtgärder om så ändå sker.

I 3 kap. 2 § bör en översyn med förslag till även aktiva åtgärder från samhället för att motverka jantelagsbeteende till förmån för stöd för Gnosjöandan ges.

I 4, 5 och 6 kap. 2 § bör översynen också innebära ställningstagande till hur tillsyn ska ske, ersättning till drabbad utformas och rättsliga efterspel fungera om jantelagen tillämpas i diskriminerande syfte.

Vi föreslår också att man i detta arbete utnyttjar den av regeringen nyligen tillsatta Delegationen för mänskliga rättigheter i Sverige (direktiv 2006:27) till att vidare analysera diskriminerande och andra negativa effekter av att

Fel! Okänt namn på

jantelagen inte så sällan fortfarande bekräftas i Sverige. Delegationen bör därför enligt vår mening i sitt uppdrag omedelbart få tilläggsdirektiv för en sådan fördjupning samt komma med förslag till hur jantelagen aktivt kan motverkas när den lämnar sin slutredovisning till regeringen senast den 31 mars 2010.

Om denna typ av översyn av diskrimineringslagen och tilläggsdirektiv till Delegationen för mänskliga rättigheter i Sverige vill vi att riksdagen ger regeringen till känna.

Stockholm den 4 oktober 2008

Finn Bengtsson (m)

Gunnar Axén (m)

Marie Weibull Kornias (m)